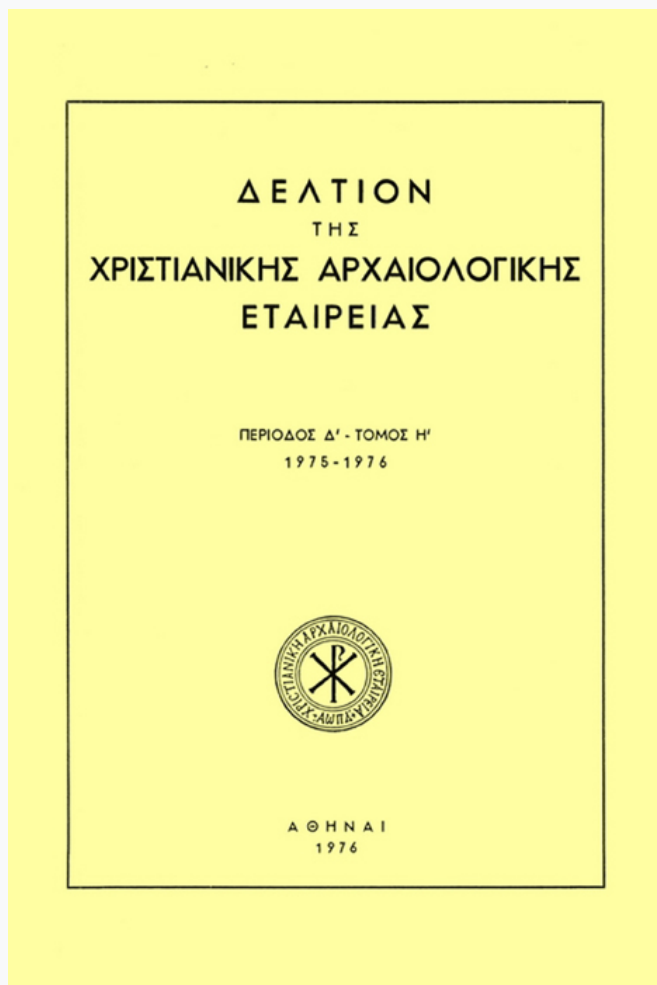

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 8 (1976)

Δελτίον ΧΑΕ 8 (1975-1976), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Βίκτωρα Λάζαρεφ (1897-1976)

Ευαγγελιστής Ιωάννης - Μωϋσής (πίν. 54-55)

Ανδρέας ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

doi: [10.12681/dchae.852](https://doi.org/10.12681/dchae.852)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ Α. (1976). Ευαγγελιστής Ιωάννης - Μωϋσής (πίν. 54-55). *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 8, 101-108. <https://doi.org/10.12681/dchae.852>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ευαγγελιστής Ιωάννης - Μωϋσής (πίν. 54-55)

Ανδρέας ΕΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

Δελτίον ΧΑΕ 8 (1975-1976), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του
Βίκτωρα Λάζαρεφ (1897-1976) • Σελ. 101-108

ΑΘΗΝΑ 1976

ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ - ΜΩΨΗΣ

(ΠΙΝ. 54-55)

Τὸ Εὐαγγέλιον, μία τῶν μικρογραφιῶν τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ τὸ θέμα τῆς παρουσίας μικρᾶς μελέτης, εὐρίσκεται εἰς τὴν Μονὴν Ἰβήρων τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Ὁ ἐπὶ μεμβράνης μικροῦ σχήματος κῶδιξ οὗτος δύναται ἐκ τῆς γραφῆς του νὰ χρονολογηθῆ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 12ου ἢ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 13ου αἰῶνος, τὴν χρονολόγησιν δὲ αὐτὴν ἐπιβεβαιώνουν, ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, καὶ ἡ εἰκονογραφία καὶ ἡ τεχνικὴ ἐκτέλεσις τῆς μικρογραφίας. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο ἀπέκειτο, ὅταν ἐγὼ τουλάχιστον τὸ εἶδον, ὄχι εἰς τὴν Βιβλιοθήκην, ἀλλ' εἰς τὸ Σκευοφυλάκιον τῆς Μονῆς ἐξ αἰτίας τῆς πολυτίμου ἐκ χρυσοῦ σταχῶσεώς του. Διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸν φαίνεται ὅτι δὲν τὸ εἶχεν ἰδεῖ ὁ Σ. Λάμπρος καὶ συνεπῶς δὲν τὸ περιέγραψεν εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ καταρτισθέντα Κατάλογον τῶν ἀγιορειτικῶν κωδικῶν. Ἐκ τῶν εἰς αὐτὸν τουλάχιστον περιγραφομένων περιγραμνῶν Εὐαγγελίων μὲ μικρογραφίας τῶν ἀποκειμένων εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Μονῆς οὐδὲν δύναται νὰ ταυτισθῆ μὲ τὸ ἐδῶ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς.

Ὁ κῶδιξ εἶναι Εὐαγγελιστᾶριον, περιέχει δηλαδὴ τὰς εὐαγγελικὰς περικοπὰς μὲ τὴν σειρὰν ποὺ ἀναγινώσκονται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καθ' ὅλον τὸ ἔτος, ἀρχῆς γινομένης ἀπὸ τὸ προοίμιον τοῦ κατὰ Ἰωάννην (Ἰω. 1.1-17), τὸ ὁποῖον ἀναγινώσκεται, ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα.

Εἰς τὸ ἐξεταζόμενον χειρόγραφον περιέχονται αἱ μικρογραφίαι τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν καὶ τινὰ ἐπίτιτλα. Καὶ αἱ μὲν εἰκόνες τοῦ Ματθαίου, Μάρκου καὶ Λουκᾶ εἶναι συνήθους τύπου οὐδὲν τὸ ἰδιαιτερον παρουσιάζουσαι. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιον καὶ μὲ τὴν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κώδικος εἰκόνα τοῦ Ἰωάννου, ἢ ὅποια παρουσιάζει, ὅπως θὰ ἴδωμεν, ἰδιαιτερον εἰκονογραφικὸν ἐνδιαφέρον καὶ διὰ τὸν λόγον ἀκριβῶς αὐτὸν θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐνταῦθα.

Εἰς τὴν μικρογραφίαν αὐτὴν (πίν. 54) ἐντὸς πλαισίου μὲ πλουσίαν διακόσμησιν εἰκονίζεται ὁ Εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης ὄρθιος ἐστραμμένος πρὸς δεξιὰ, ὡς πρὸς τὸν θεατὴν, καὶ ἐλαφρῶς προσκλίνων. Οὗτος λαμβάνει ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ Θεοῦ, ποὺ ἐξέρχεται κατὰ τὴν ἄνω δεξιὰν γωνίαν ἐκ τμήματος κύκλου δηλοῦντος τὸν οὐρανόν, μακρὸν εἰλητᾶριον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου

αναγιγνώσκεται ἡ ἀρχὴ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου : *Ἐν ἀρχῇ / ἦν ὁ [λόγος] / γὰρ κ(αί) / ὁ λόγος / ἦν πρὸς / τὸν Θε(εὸ)ν / κ(αί)*,

Ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς ἀπεικόνισεως τοῦ Ἰωάννου λαμβάνοντος τὸ Εὐαγγέλιόν του ἀπὸ τὴν χεῖρα τοῦ Θεοῦ εἶναι μοναδικὸς ἴσως, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γινώρισω, εἰς τὴν ἐδῶ ἐξεταζομένην μικρογραφίαν. Διαφέρει πρᾶγματι αὕτη οὐσιωδῶς ἀπὸ τὰς γνωστὰς εἰκόνας τοῦ Εὐαγγελιστοῦ εἰς τοὺς εἰκονογραφημένους κώδικας, εἰς τοὺς ὁποίους οὗτος παριστάνεται εἴτε καθήμενος καὶ γράφων, εἴτε καθήμενος ἢ ὄρθιος ὑπαγορευῶν εἰς τὸν Πρόχορον, εἴτε τέλος ὄρθιος κρατῶν τὸ Εὐαγγέλιον.

Τὸ περιεργον δὲ εἶναι ὅτι ἡ ὅλη παράστασις ὁμοιάζει ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν μὲ τὴν γνωστὴν ἀπεικόνισιν τοῦ Μωϋσέως λαμβάνοντος ἀπὸ τὴν χεῖρα τοῦ Θεοῦ τὰς πλάκας τοῦ Νόμου. Περί τούτου εἶναι εὐκόλον νὰ πεισθῆ κανεὶς ἂν παραβάλλῃ τὴν ἐξεταζομένην μικρογραφίαν πρὸς τοιαύτας παραστάσεις τοῦ Μωϋσέως, ἐκεῖνας ἰδίως πού ἐπεκράτησαν εἰς τὴν μετὰ τοὺς εἰκονομαχικοὺς χρόνους εἰκονογραφίαν. Παράδειγμα χαρακτηριστικὸν θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ, μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, ἡ προμετωπίς εἰς τὸν κῶδ. Suppl. gr. 1335 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων ¹.

Ἡ ὁμοιότης αὕτη δὲν εἶναι τυχαία. Εἶναι δηλαδὴ ἀπολύτως βέβαιον ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ Ἰωάννου εἰς τὸν Ἰβηρικὸν κώδικα πού ἐδῶ ἐξετάζομεν προέρχεται ἀπὸ τοιαύτην παράστασιν τοῦ Μωϋσέως λαμβάνοντος τὸν Νόμον.

Ἄλλὰ ποία ἡ σχέσις τοῦ Μωϋσέως λαμβάνοντος τὸν Νόμον μὲ τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον; Ἡ παράστασις τῆς παραδόσεως τοῦ Νόμου εἰς τὸν Μωϋσῆν προέρχεται χωρὶς ἀμφιβολίαν ἀπὸ τὴν δι' εἰκόνας ἀπόδοσιν τοῦ ἐδαφίου 1.17 τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου : *ὅτι ὁ νόμος διὰ Μωϋσέως ἐδόθη, ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο*. Πράγματι, εἰς μερικὰ Εὐαγγέλια διασώζοντα λείψανα τῆς παλαιᾶς ἐκτεταμένης εἰκονογραφίσεως τοῦ ἱεροῦ κειμένου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκάστη φράσις αὐτοῦ ἀπεδίδοτο δι' εἰκόνας, τοιοῦτον δέ, μεταξὺ ἄλλων, εἶναι καὶ ὁ κῶδ. Suppl. gr. 27 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, εὐρίσκομεν εἰς τὸ ἐδάφιον αὐτὸ τὴν παράστασιν τοῦ Μωϋσέως λαμβάνοντος τὸν Νόμον, τὸ δεύτερον δὲ μέρος τοῦ ἐδαφίου : *ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο* ἀποδιδόμενον μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ².

Ἀργότερον ὅμως ἡ εἰκὼν τοῦ Μωϋσέως λαμβάνοντος τὸν Νόμον ἀπεσπάσθη ἀπὸ τὸ κείμενον τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἀπετέλεσεν ἰδίαν μικρο-

1. Εἰκὼν ἐν The Rockefeller-Mc Cormick New Testament III, H. Willoughby, The Miniatures, Chicago 1932, Πίν. II.

2. Ἀπεικόνισις ἐν H. Oumont, Miniatures des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale, Paris 1929, πίν. XCVIII. 5.

γραφίαν όλοσέλιδον εύρισκομένην μετά την εικόνα του Ίωάννου εις την άρχήν του τετάρτου Ευαγγελίου. Υπάρχουν μάλιστα και μερικαι πολυ σπάνιαι περιπτώσεις Τετραευαγγελίων, όπου ή εικών του Μωϋσέως εύρίσκεται εις ίδιον φύλλον εις την άρχήν του όλου κώδικος, αλλά συγχρόνως υπάρχει και εις τό σχετικόν κείμενον του κατά Ίωάννην. Τοιοϋτον παράδειγμα είναι αι δύο μικρογραφίαι εις τον κώδ. 2400 της Πανεπιστημιακής Βιβλιοθήκης του Σικάγου, όπου εις μέν τό φ. 6^v εύρίσκεται ή όλοσέλιδος εικών του Μωϋσέως λαμβάνοντος τον Νόμον, εις δε τό φ. 86^v και πάλιν ή ίδια παράστασις συνοδεύουσα τό σχετικόν χωρίον του κατά Ίωάννην³.

Ότι δε ή όλοσέλιδος μικρογραφία που εικονίζει τον Μωϋσην λαμβάνοντα τον Νόμον άπεσπάσθη εκ της άρχικης θέσεως της εις τό κείμενον του Ίωάννου άποδεικνύει κατά τρόπον άναμφισβήτητον ή μικρογραφία του κώδ. Qu. 66 της Βιβλιοθήκης του Βερολίνου, όπου εις τό άνω και κάτω περιθώριον της εικόνας του Μωϋσέως υπάρχει ή επιγραφή «ότι ό νόμος κλπ.», τό σχετικόν δηλαδή χωρίον του κατά Ίωάννην⁴, εις δε την όλοσέλιδον μικρογραφίαν του κώδ. 2400 του Σικάγου τό πρώτον μόνον μέρος του έδαφίου, τό άναφερόμενον εις τον Μωϋσην⁵.

Διά να όλοκληρωθή τέλος ή έρευνα της θέσεως που κατέχει εις τά χειρόγραφα ή αυτοτελής εικών του Μωϋσέως λαμβάνοντος τον Νόμον δέον να εξετάσωμεν μίαν άκόμη περίπτωση.

Εις μερικα δηλαδή Τετραευαγγέλια ή παράστασις του Μωϋσέως λαμβάνοντος τον Νόμον εύρίσκεται εις την άρχήν του κώδικος, άν και τό κατά Ίωάννην Ευαγγέλιον, εις τό όποϊον ανήκει τό σχετικόν χωρίον, κατέχει την τετάρτην θέσην. Της άρκετά σπανίας αυτής περιπτώσεως παραδείγματα χαρακτηριστικά είναι, μεταξύ άλλων, ό κώδ. Suppl. gr. 1335 της

3. Willoughby, ένθ' άν. Κείμενον, σ. 10 και 206. Εικόνες εις τό Λεύκωμα, φ. 6^v και 86^v.

4. Βλ. C. de Boor, Verzeichnis der griechischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin, II, Berlin 1897, 214 κέ. Εις τό φ. 262^v υπάρχει και δευτέρα εικών του Ίωάννου με τον Πρόχορον προερχομένη εξ άλλου χειρογράφου. Τον Μωϋσην ό de Boor, ένθ' άν. 215, εξέλαβεν ως τον Πρόδρομον εις την έρημον. Βλ. τελευταϊον και R. Hamann-MacLean έν Festschrift K. H. Usener, Marburg 1967, 225 κέ. Κατά τάς σημειώσεις μου εξ αυτοψίας του κώδικος ή διάταξις των εις την άρχήν του κατά Ίωάννην μικρογραφιών έχει ως εξής : φ. 262^v Ίωάννης με τον Πρόχορον (εξ άλλου χειρογράφου (Hamann-MacLean, σ. 238, εικ. 21), φ. 263^v Ίωάννης με τον Πρόχορον, (αυτόθι, σ. 238, εικ. 22), φ. 264^v ό Μωϋσης λαμβάνων τον Νόμον (αυτόθι, σ. 230, εικ. 8), φ. 268^r Άρχή του κατά Ίωάννην. Επίτιτλον.

5. Willoughby, ένθ' άν. Λεύκωμα, φ. 6^v.

Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων⁶, ὅπως καὶ ὁ κῶδ. 2400 τοῦ Σικάγου⁷, περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο ἤδη λόγος ἀνωτέρω.

Ἡ μετάθεσις αὐτῆ τῆς εἰκόνας τοῦ Μωϋσέως εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Τετραευαγγελίου ἀντὶ τῆς θέσεώς της εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κατὰ Ἰωάννην, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει, δὲν νομίζω ὅτι θὰ ἦτο δύσκολον νὰ ἐξηγηθῆ. Αὐτὴ προήλθεν ἀσφαλῶς ἀπὸ τὰ Εὐαγγελιστάρια, εἰς τὰ ὁποῖα, ὡς ἤδη εἶπομεν, πρώτη περικοπὴ εἶναι τὸ προοίμιον τοῦ κατὰ Ἰωάννην, εἰς τὴν περικοπὴν δὲ αὐτὴν γίνεται λόγος περὶ τοῦ Μωϋσέως. Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο μαζὶ μὲ τὸ κείμενον τοῦ Ἰωάννου νὰ εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Εὐαγγελισταρίου ὄχι μόνον ἡ εἰκὼν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Μωϋσέως λαμβάνοντος τὸν Νόμον, ἡ ὁποία συνυπάρχει, ὅπως εἶδομεν, εἰς μερικὰ Τετραευάγγελα μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεολόγου. Παράδειγμα τῆς διατάξεως αὐτῆς εἶναι τὸ Εὐαγγελιστάριον κῶδ. gr. 1522 τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ. Εἰς τὸ φ. 1^v τοῦ κώδικος εἰκονίζεται ἡ παράδοσις τοῦ Νόμου εἰς τὸν Μωϋσῆν, εἰς τὰ φφ. 2^r καὶ 2^v ὑπάρχει μακρὸν ποίημα, τὸ ὁποῖον ἐλπίζω ἄλλοτε νὰ μὲ ἀπασχολήσῃ εἰς ἰδίαν μελέτην, καὶ τέλος εἰς τὸ φ. 4^v ἡ εἰκὼν τοῦ Ἰωάννου⁸.

Ἡ ἀνωτέρω γενομένη ἔρευνα περὶ τῆς θέσεως τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Μωϋσέως εἰς τὰ Τετραευάγγελα καὶ τὰ Εὐαγγελιστάρια δύναται νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς περιέργου μικρογραφίας τοῦ Ἰβηριτικοῦ κώδικος ποῦ ἀποτελεῖ τὸ θέμα τῆς παρούσης μελέτης.

Ὁ μικρογράφος ὁ ἐκτελέσας τὴν ἀπασχολοῦσαν ἡμᾶς εἰκόνα δύναται νὰ θεωρηθῆ πιθανώτατον ὅτι εἶχεν ὡς πρότυπον χειρόγραφον Τετραευαγγέλιον, ὅπου εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κατὰ Ἰωάννην ὑπῆρχον εἰς χωριστὰ φύλλα αἱ μικρογραφίαι καὶ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ καὶ τοῦ Μωϋσέως λαμβάνοντος τὸν Νόμον, ὅπως π.χ. εἰς τὸν κῶδ. Qu. 66 τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βερολίνου (βλ. ἀνωτ. σημ. 4). Τὰς δύο αὐτὰς χωριστὰς εἰκόνας ὁ ζωγράφος τοῦ Ἰβηριτικοῦ κώδικος συνέπτυξεν εἰς μίαν. Εἰς αὐτὴν διετήρησε τὸ σῶμα τοῦ Μωϋσέως ἐλαφρῶς προσκλίνοντος, ἀλλ' εἰς τὸ πρόσωπον ἔδωσε τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, παρέστησε δὲ τὴν χεῖρα τοῦ Θεοῦ παραδί-

6. Εἰκὼν ἐν Willoughby, ἐνθ' ἀν. πίν. II. Συμφώνως πρὸς τοὺς συντάξαντας τὸν Κατάλογον τῆς εἰς τὴν Ἑθν. Βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων γενομένης τὸ 1958 Ἐκθέσεως χειρογράφων, Bibliothèque Nationale. Byzance et la France médiévale, Paris 1958, σ. 30, τὰ δύο φύλλα 6v καὶ 7r μὲ τὰς εἰκόνας τοῦ Μωϋσέως λαμβάνοντος τὸν Νόμον καὶ τοῦ Χριστοῦ Ἐμμανουὴλ προέρχονται ἐξ ἄλλου ὀλίγον μεταγενεστέρου χειρογράφου. Πάντως ἡ τοποθέτησις τῶν φύλλων αὐτῶν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κῶδ. Suppl. gr. 1335 ἀκολουθεῖ τὴν διάταξιν ποῦ ἐπανευρίσκομεν εἰς τὸν κῶδικα τοῦ Σικάγου.

7. Willoughby, ἐνθ' ἀν. Λεύκωμα, φ. 6v.

8. K. Weitzmann, Die byzantinische Buchmalerei des 9. und 10. Jahrhunderts, Berlin 1935, πίν. V. 21 καὶ VI. 25, 26.

δουσαν εἰς αὐτὸν ἀντὶ τῶν πλακῶν τοῦ Νόμου μακρὸν εἰλητάριον μὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, (πίν. 55) ὁ μικρογράφος ἠκολούθησε τὸν εἰκονογραφικὸν τύπον ποῦ ἐπεκράτει κατὰ τὸν 11ον καὶ 12ον καὶ τὸν ὁποῖον εὐρίσκομεν ἀκόμη σποραδικῶς τὸν 13ον αἰῶνα. Κατὰ τὸν τύπον αὐτὸν ὁ Θεολόγος εἰκονίζεται μὲ γυμνὸν τὸ μέτωπον καὶ τὴν κορυφὴν τῆς κεφαλῆς, εἰς τὸ ὄπισθεν μέρος τῆς ὁποίας ὑπάρχει ὀλίγη λευκὴ κόμη⁹. Μὲ τὰ ἴδια δὲ χαρακτηριστικὰ περιγράφει τὸν Εὐαγγελιστὴν καὶ ἡ Ἑρμηνεία τῶν ζωγράφων¹⁰. Τὰ χαρακτηριστικὰ ὅμως αὐτὰ διαφέρουν οὐσιωδῶς ἀπὸ ἐκεῖνα ποῦ βλέπομεν εἰς εἰκόνας τοῦ Ἰωάννου παλαιότερας τοῦ 11ου αἰῶνος, εἰς τὰς ὁποίας οὗτος παριστάνεται μὲ πλουσίαν κόμην καλύπτουσαν τὴν κορυφὴν τῆς κεφαλῆς καὶ τὸ μέτωπον¹¹. Ὁ παλαιὸς δὲ αὐτὸς τύπος ἀποβαίνει συνήθης εἰς τὴν ζωγραφικὴν τῶν Παλαιολόγων.

Ἡ τεχνικὴ ἐπίσης ἐκτέλεσις τῆς μικρογραφίας ποῦ μᾶς ἀπασχολεῖ εἶναι ἀξία προσοχῆς. Τὰ εἰς περιορισμένην σχετικῶς ἔκτασιν φωτιζόμενα μέρη ἐπὶ τοῦ προσώπου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ ἐνθυμίζουν τὴν ἰδίαν περίπου τεχνικὴν ποῦ βλέπομεν εἰς τὰς μικρογραφίας τοῦ γνωστοῦ κώδ. 101 τῆς Δημοσίας Βιβλιοθήκης τοῦ Λένινγραδ, τὸν ὁποῖον χρονολογοῦν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 13ου αἰῶνος¹². Ἡ συγγένεια δὲ τοῦ κώδικος τούτου μὲ τὸν ἡμέτερον ἐπεκτείνεται ὄχι μόνον εἰς τὴν τεχνικὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ κόσμημα τοῦ πλαισίου ποῦ περιβάλλει τὴν μικρογραφίαν.

Οὕτως ἡ ἐδῶ γενομένη σύντομος ἀνάλυσις τῆς εἰκονογραφίας καὶ τῆς τεχνικῆς ἐκτελέσεως τῆς μορφῆς τοῦ Θεολόγου μᾶς ἐπιτρέπει νὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ θετικόν, ὅπως νομίζω, συμπέρασμα ὅτι ἡ μικρογραφία τοῦ Ἰβηρικῶν κώδικος συμπίπτει τεχνικῶς καὶ εἰκονογραφικῶς πρὸς τὴν χρονολόγησιν τὴν ἐξαγομένην ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς γραφῆς τοῦ χειρογράφου, πρὸς τὰ τέλη δηλαδὴ τοῦ 12ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 13ου αἰῶνος.

Ἡ σύμπτυξις ὅμως αὐτῆ τῶν δύο μορφῶν, τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Μωϋσέως, εἰς μίαν, νομίζω ἀρκετὰ ἴσως πιθανὸν ὅτι ὀφείλεται καὶ εἰς ἄλλον λόγον. Εἰς τὰς πλείστας δηλαδὴ τῶν πολυαριθμῶν εἰκόνων τοῦ Ἰω-

9. Βλ. μερικὰ παραδείγματα ἐν P. Buberl, Die Miniaturenhandschriften der Nationalbibliothek in Athen, Wien 1917, πίν. XII, 26, XIV, 29, XXVII, 73. Γ. Σωτηρίου, Κειμήλια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Ἀθήναι 1937, πίν. 54 α, 63 α. A. M. Friend, ἐν Art Studies 1927, πίν. XVIII, 176.

10. Διονυσίου ἐκ Φουρνᾶ, Ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης. Ἐκδ. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Πετροῦπολις 1909, 150: *γέρον φαλακρός, μακρογένης οὐ πολλά*.

11. Βλ. μερικὰ παραδείγματα ἐν Weitzmann, ἐνθ' ἀν. πίν. IV, 17, XVI, 86.

12. Εἰκὼν ἐν Β. Λάζαρεφ, Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς ζωγραφικῆς (ρωσ.), Μόσχα 1947-48, II, πίν. 260α. Ἰταλ. ἐκδ. εἰκ. 401.

άννου, παριστανομένου είτε υπαγορευόντος εις τὸν Πρόχορον, είτε γράφωντος ἰδιοχείρως, είτε κρατοῦντος ἀπλῶς τὸ Εὐαγγέλιόν του, βλέπομεν εἰς μίαν τῶν ἄνω γωνιῶν τῆς μικρογραφίας τμήμα κύκλου δηλοῦντος τὸν οὐρανὸν ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξέρχεται ἡ χεὶρ τοῦ Θεοῦ εἰς σχῆμα εὐλογοῦντος ἢ ὀμιλοῦντος, συχνὰ δὲ καὶ δέσμη ἀκτίνων κατευθυνομένη πρὸς τὸν Εὐαγγελιστὴν¹³. Εἰς τὰς εἰκόνας αὐτὰς ὁ Ἰωάννης στρέφει ζωηρῶς τὴν κεφαλὴν πρὸς τὴν χεῖρα τοῦ Θεοῦ καὶ φαίνεται ἀκούων μετὰ προσοχῆς τὴν θείαν φωνὴν ὑπαγορεύουσαν τὸ Εὐαγγέλιον. Τὴν ἐναργεστέραν εἰκόνα τοῦ Ἰωάννου ἀκούοντος τὴν ἐξ οὐρανοῦ φωνὴν μᾶς δίδει, νομίζω, μία μικρογραφία τοῦ ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος κώδικος 1156 τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ. Εἰς αὐτὴν ὁ Εὐαγγελιστὴς κάθηται ἐτοιμαζόμενος νὰ γράψῃ, στρέφει δὲ τὸ οὖς πρὸς τὴν θείαν φωνὴν. Ἡ ἔκφρασις τοῦ προσώπου καὶ ἡ σχεδίασις τῶν ὀφθαλμῶν δίδουν κατὰ τρόπον ἀσυνήθως ρεαλιστικὸν διὰ τὴν τέχνην τοῦ 11ου αἰῶνος τὴν ἔκφρασιν ἀνθρώπου μετὰ μεγάλης προσοχῆς ἀκούοντος¹⁴.

Ἄξιον τέλος παρατηρήσεως εἶναι τὸ γεγονός ὅτι εἰς οὐδεμίαν, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, εἰκόνα τῶν τριῶν ἄλλων Εὐαγγελιστῶν εὐρίσκεται ἡ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐξερχομένη χεὶρ τοῦ Θεοῦ, παρὰ μόνον εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰωάννου. Αὐτὸ νομίζω ὅτι ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν. Σχετίζεται δηλαδή, κατὰ τὴν γνώμην μου, μετὰ τὴν παράδοσιν, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον ἐγράφη κατὰ θείαν ὑπαγόρευσιν. Τῆς παραδόσεως δὲ ταύτης μνείαν ἀρκετὰ σαφῆ εὐρίσκομεν εἰς τὸν ἀπόκρυφον βίον τοῦ Ἰωάννου¹⁵.

Οὕτως ὁ ἐκτελέσας τὴν περιέργον μικρογραφίαν τοῦ κώδικος τῆς Μ. Ἰβήρων ποῦ ἐδῶ μᾶς ἀπασχολεῖ ἠθέλησε μετὰ τὴν σύμπτυξιν τῶν δύο μορφῶν, τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Μωϋσέως, εἰς μίαν νὰ δείξῃ δι' εἰκόνας ὅτι τὸ τέταρτον Εὐαγγέλιον, ὅπως καὶ αἱ πλάκες τοῦ Νόμου ποῦ ἔλαβεν ὁ Μωϋσῆς, προέρχονται ἐκ τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο ὁ ζωγράφος τῆς μικρογραφίας ἠθέλησε νὰ καταστήσῃ ἐμφανέστερον καὶ μετὰ τὸ μακρὸν εἰλητάριον τὸ περιέχον τὴν ἀρχὴν τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου.

Τὴν ιδέαν δὲ αὐτὴν τῆς ἐκ Θεοῦ προελεύσεως τοῦ τετάρτου Εὐαγγελίου ἀπέδωκε κατὰ τρόπον πολὺ ἀπλούστερον καὶ περισσότερον εὐληπτον ὁ ἐκτελέσας τὸ 1346 τὴν μικρογραφίαν εἰς τὸν κώδ. 152 τῆς Μονῆς Σινᾶ.

13. Βλ. μερικὰ παραδείγματα ἐν Friend, ἐνθ' ἂν. πίν. I. 12, XVIII. 172, 176, 180, 184 κ.ἄ. Buberl, ἐνθ' ἂν. πίν. XXIX. 81.

14. Εἰκὼν ἐν O. Demus, Byzantine Art and the West, London 1970, σ. 57, εἰκ. 60.

15. Th. Zahn, Acta Ioannis, Erlangen 1880, 155: . . . εἶπεν (ὁ Ἰωάννης) πρὸς με' «τέκνον Πρόχορε, ἅπερ ἀκούεις ἀπὸ τοῦ στόματός μου κατάγραφε ἐπὶ τοῖς χάρτας. Καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης, ἐστῶς καὶ ἄνω προσέχων εἰς τὸν οὐρανὸν εἶπεν' «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος. . . ».

Εἰς αὐτὴν δηλαδὴ εἰκονίζεται ὁ Ἰησοῦς ὄρθιος ἐδλογῶν διὰ τῆς δεξιᾶς καὶ τείνων μὲ τὴν ἀριστερὰν τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τὸν πρὸ αὐτοῦ προσκλίνοντα Ἰωάννην¹⁶. Τὸ περίεργον ὅμως εἶναι ὅτι εἰς τὸν Σιναϊτικὸν αὐτὸν κώδικα καὶ αἱ μικρογραφίαι τῶν τριῶν ἄλλων Εὐαγγελιστῶν εἰκονίζουν αὐτοὺς καθ' ὅμοιον τρόπον, λαμβάνοντας τὸ Εὐαγγέλιον δηλαδὴ ἀπὸ τὴν χεῖρα τοῦ Ἰησοῦ¹⁷. Δύναται, κατὰ τὴν γνώμην μου, νὰ θεωρηθῇ πολὺ πιθανόν, ἂν μὴ βέβαιον, ὅτι πρόκειται περὶ παρανοήσεως ἢ περὶ ἀγνοίας τοῦ ζωγράφου σχετικῶς μὲ τὴν σημασίαν τῆς παραστάσεως τοῦ Ἰωάννου λαμβάνοντος ἀπὸ τὴν χεῖρα τοῦ Θεοῦ τὸ Εὐαγγέλιον.

Τόσον εἰς τὴν μικρογραφίαν τῆς Μ. Ἰβήρων, ὅσον καὶ εἰς τὴν μικρογραφίαν τῆς Μονῆς Σινᾶ πρόκειται περὶ ἑνὸς ἐντελῶς πρωτοτύπου συμβολισμοῦ λίαν, ὅπως τοῦλάχιστον νομίζω, σπανίου, αὐτὸς δὲ εἶναι ὁ λόγος ποῦ μᾶς παρεκίνησε ν' ἀσχοληθῶμεν μὲ τὸ εἰκονογραφικὸν τοῦτο θέμα εἰς τὴν παροῦσαν μικρὰν μελέτην.

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

R É S U M É

SAINT JEAN L'ÉVANGÉLISTE - MOÏSE

(Pl. 54 - 55)

La miniature qui fait le sujet de cet article se trouve dans un Évangélaire gardé dans le Trésor (Skevophylakion) du monastère d'Iviron au Mont Athos et non pas dans la Bibliothèque de celui-ci à cause de sa précieuse reliure d'or. Le manuscrit en question peut se dater de la fin du XIIe ou du commencement du XIIIe siècle.

La miniature qui nous occupe représente saint Jean l'Évangéliste debout recevant de la main de Dieu qui sort du ciel un long rouleau déployé, sur lequel on lit le commencement de l'Évangile selon saint Jean.

La composition ressemble beaucoup à celle de Moïse recevant de la même manière les plaques de la Loi. Cela s'explique par le fait que dans un grand nombre d'Évangiles et d'Évangélistes se trouve dans le texte ou sur un autre feuillet, après le portrait de l'Évangéliste, la figure de Moïse

16. Εἰκὼν ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Ο. Demus ἐν Kariye Djami, 4, Studies in the Art of the Kariye Djami, Princeton 1975, εἰκ. 48 καὶ σελ. 153.

17. Βλ. τὴν εἰκόνα τοῦ Ματθαίου παρὰ Η. Buchthal ἐν Κ. Weitzmann, W. Loecker, E. Kitzinger, Η. Buchthal, The Place of Book Illumination in Byzantine Art, Princeton 1975, σ. 166, εἰκ. 29.

recevant la Loi, car le prophète est mentionné dans l'Évangile selon saint Jean 1.17 : «Car la Loi fut donnée par l'intermédiaire de Moïse, la grâce et la vérité par Jésus Christ» (Traduct. de la Bible de Jérusalem).

Il paraît assez probable que l'artiste qui a exécuté la miniature ici étudiée avait sous les yeux un prototype représentant Moïse recevant la Loi duquel prototype il a emprunté la composition en changeant seulement la tête du prophète par celle de saint Jean et les plaques de la Loi par le rouleau déployé.

Cette substitution de Moïse par l'Évangéliste est en rapport avec la tradition selon laquelle le quatrième Évangile fut dicté à Jean par Dieu comme les plaques de la Loi ont été données à Moïse par Dieu. Cette tradition l'iconographie orthodoxe l'a aussi exprimée par d'autres manières plus ou moins symboliques, mais toujours par l'Évangéliste écoutant la voix divine qui lui dicte le quatrième Évangile. La miniature de l'Évangélique d'Ivroun ici étudiée exprime cette tradition d'une manière sinon unique du moins, sauf erreur, très rare.

Ἄθος. Μ. Ἰβήρων. Εὐαγγελιστάριον. Ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης.

Ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης. Λεπτομέρεια τοῦ πίν. 54.